

37. Чорна Л. Південно-Західний Відділ Російського Географічного Товариства і його роль в українському національному відродженні. Автореф. дис. канд... іст. наук: 07.00.01. – Одеса, 2005. – 19 с.
38. Чубинский П. Календарь народных обычаев и обрядов // П. Чубинский. – К, 1993. – 79 с.
39. Шевчук С. Архангельське заслання – період становлення Павла Чубинського як етнографа та фольклориста // С. Шевчук // Народна творчість та етнографія. - 2004. – № 5. - С. 4–5.

Світлана Зубченко

Національно-патріотичні ідеї «народництва» у науковій діяльності Павла Платоновича Чубинського

Розглядаються основні засади і напрямки наукової діяльності П.П. Чубинського в умовах народницького періоду національно-культурного відродження України другої половини XIX ст.

Ключові слова: Національно-культурне відродження, народництво, наукова діяльність, П.П. Чубинський.

The basic principles and directions of scientific activity of P. Chubynsky populist period in terms of national and cultural revival of Ukraine in the second half of the nineteenth century.

Key words: Nacional-patriotic ideas, populism, scientific activity, P. Chubynsky

У січні 2014 року ми відзначаємо 175 - річчя від дня народження Павла Платоновича Чубинського - видатного діяча українського національного відродження, юриста, вченого-етнографа і фольклориста, першого дослідника звичаєвого права в Україні – відомого передусім як автора поетичного твору «Ще не вмерла України і слава, та воля», значення якого виходить за рамки самої поезії: є державним гімном нашої держави. Проте, нажаль, його спадщина і дотепер є маловивченою, зокрема в аспекті його наукових пошуків.

Гене́за наукових поглядів фактичного засновника Південно-Західного відділу Російського Географічного Товариства в Україні багато в чому спричинена нагальними запитами тієї доби.

Друга половина XIX ст. в Україні ознаменувалась новою концепцією формування українців, що ширилась у середовищі передової демократичної інтелігенції та освіченої молоді. Дослідники доби національно-культурного відродження України (1840-1880 рр.) [1] у своїх доробках дуже часто використовують назву – народницький період, характеризуючи його домінуванням серед провідних діячів української культури народницької ідеології як характерної ознаки українського менталітету та появою гасла — «стати обличчям до народу», виникненням центрів українського національного відродження в Харкові, Києві, Чернігові, Полтаві, Херсоні, Миколаєві, Одесі та інших містах і селах України; створенням громад й мережі недільних шкіл з українською мовою навчання головним завданням яких стало поширення освіти, видання підручників української мови, збирання та публікування кращих зразків народної творчості, що послужило етнічному, мовному й загалом культурному, а згодом і політичному об'єднанню українства.

Усіх членів громади об'єднувала спільна національна українська ідея, яка розвивалась на демократичному ґрунті: віра в можливість досягнення національного самовизначення, любов до України, повага до свого народу, гордість за надбання його духовної культури, що робить гідний внесок до світової культурної спадщини, переконання в тому, що християнська мораль і національна культура збереглися в чистоті й недоторканості лише в селянському середовищі. Тому всі інші верстви суспільства, насамперед зденационалізовані прошарки, повинні повернутися обличчям до українського народу, вивчати його історію і духовну культуру, допомогти йому стати на шлях освіти, суспільного прогресу.

Першим осередком українських народників стала «Українська громада» в Києві очолена молодим істориком В.Антоновичем. До її складу входили відомі українські культурні та громадські діячі М.Зібер, М.Драгоманов, П.Житецький,

М.Старицький, Т.Рильський, Ф.Вовк, І.Касіяненко, М.Лисенко, О.Кониський, поряд з якими визначну роль належала П.Чубинському.

Народився Павло Платонович Чубинський 27 січня 1839 р. на хуторі поблизу Борисполя. Дворянський статус родини дав можливість Павлові закінчити Переяславське повітове училище, Другу Київську чоловічу гімназію, а також 1858 року вступити на юридичний факультет Петербурзького університету.

Участь у роботі української громади Петербурга, осередком якої були визначні митці-земляки – Т.Шевченко, М.Костомаров, П.Куліш, В.Білозерський – стає для студента П.Чубинського доброю школою праці задля української справи. Він бере також активну участь у громадському житті Петербурга – як викладач у робітничих недільних школах, а також приймає участь у студентських заворушеннях. Зрештою, внаслідок участі у студентському русі, П. Чубинського змушують на певний час покинути навчання в університеті й виїхати з Петербурга.

Навчання в університеті було завершено 1861 р. Участь у діяльності Петербурзької громади зробила визначальний вплив на формування суспільно-політичних позицій Павла Чубинського. Українські громади «в тій чи іншій формі проіснували до революції і були осередками, що підтримували національне культурне життя. Особливо в перший період їх існування сильним був настрої чистого національного ідеалізму, що, зокрема, виявлялося в притягальній силі його вищої як української, так і (етнічно) неукраїнської громадськості» [2, с.437]. Саме громади стали джерелом народження та утвердження народницької ідеології. Загалом народництво як політична, громадська і культурна течія культивувало демократичні традиції та культурне відродження українського народу. Воно гармонійно синтезувало у собі ідеї романтизму, культу національного, національно-визвольні позиції, слов'янофільські ідеї, впливи ідеалістичних концепцій Гегеля, Шилінга та ін. Як носій ідей громадівства Павло Чубинський послідовно протягом усього свого життя дотримувався цих позицій.

У червні 1861 р. після закінчення навчання на юридичному факультеті Петербурзького університету П.Чубинський розпочинає свої етнографічні

дослідження. Вчений завершує цю працю підготовкою дисертації «Наследство по народным обычаям, существующим в Малороссии сравнительно с постановлениями древнего русского права», що була надіслана Правлінню університету 18 листопада 1861 р.

Належна обізнаність вченого з українським фольклором та етнографією дозволяє йому досліджувати щоразу новий, незвичайний аспект у етнографічних студіях, що засвідчує опублікована 1861 р. в газеті «Черниговский листок» праця «Несколько слов об обычае и о значении сказок, пословиц и песен для криминалиста». Павло Чубинський також активно співпрацює з журналом «Основа», де у 1861-1862 рр. опублікував праці «Погуковщина», «Из Борисполя», «История Бориспольской школы», «Ярмарок у Борисполі», «Украинский спектакль в Чернигове 12 и 15 февраля», «Два слова о сельском училище вообще и об училище для сельских учителей» [3]. Він також працює у Київському приватному жіночому пансіоні, дбає про створення недільної школи для дорослих. Подібні навчальні заклади забезпечували в Україні освіту бідних людей українською мовою. Ідею створення таких шкіл виконувала київська «Громада» – громадський орган переважно культурного спрямування діяльності, що ставив за мету підготовку підручників для навчання народу, створення російсько-українських словників тощо.

На сторінках «Основи» український суспільно-політичний рух набув не лише суспільно-політичного звучання, а й наукового осмислення. У працях М.Костомарова, П.Куліша, О.Лазаревського, П.Чубинського були намагання виявити внутрішню сутність суспільного прогресу, вбачаючи його головною запорукою розвиток національної ідеї. Тому особлива увага приділяється чинникам, які визначали картину українського національного менталітету.

Павло Чубинський разом з однодумцями закликав українську еліту стати справжніми друзями народу, а їхнє головне завдання вбачав у тому, аби дати ту єдину зброю, яку вони можуть дати, – совість і науку. Свої ідеї він оприлюднив у так званій «Золотоноській прокламації». Працю Чубинський не підписав, боячись переслідувань, але поліція відразу приписала її саме молодому патріоту. Вперше

після довгих років забуття стаття була надрукована 1930 року Ф.Савченком у книзі «Заборона українства 1876 р. До історії громадських рухів на Україні 1860-1870-х рр..» [4]. Пізніше радянська влада знову її заборонила. Автор праці закликає українське селянство пробудити у собі національну свідомість. Він свято вірить у силу і дух народу, висловлює сподівання на побудову ідеального демократичного суспільного устрою. До цього часу прокламація залишається мало відомою натомість її ідеї дуже яскраво характеризують як ідейні позиції Чубинського, так і настрої доби. [5, с. 13]

Окрім активної співпраці з друкованими органами та діяльної участі у роботі Київської громади, талановитий вчений у галузі звичаєвого права також проводить юридичну практику в Борисполі, ґрунтовно вивчає українську етнографію, народний побут, звичаї, уклад суспільного життя нації.

Досліднику належить перша класифікація правових звичаїв українців, передусім майнових. Для селянина - українця найактуальнішою була саме сімейна власність, тому П. Чубинський ретельно розглядав у комплексі народно-юридичних звичаїв сімейні відносини, надаючи особливої уваги шлюбній угоді, яка є передумовою переструктуризації сімейного майна, сімейних поділів тощо. Він розумів, що без розгляду сімейних відносин, спорідненості, прав та обов'язків кожного члена української родини неможливо збагнути суті такого специфічного національного явища, як подільність.[7, с. 23]

Належне вивчення проблем звичаєво-правового життя українського народу дозволило молодому фахівцеві активно увійти в громадський рух і до складу Ради - керівного органу важливого суспільного руху українського життя – «Федеративного об'єднання громад».

У 1863 р. у львівському журналі «Мета» (№ 4) вперше було опубліковано вірш П. Чубинського «Ще не вмерла України...» як твір Т.Шевченка. Автор вірша заявив два можливих прочитання першого рядка твору: «Ще не вмерла Україна» та «Ще не вмерла України...» – саме останній варіант прикладався до справи П.Чубинського, котру розглядала «слідча комісія для політичних справ при

Київському, Подільському і Волинському генерал - губернаторові». Вірш відразу набув великої популярності в народі.

Поетичний шедевр митця втілює високу громадянську свідомість нашого народу – народу, який упродовж усього свого історичного розвитку, відповідно до основоположних засад притаманної йому ментальності, активно і постійно дбав про державність, свободу, а також самовіддано служив Батьківщині. Особлива сила цього геніального твору, якщо оцінювати з суто літературної позиції, полягає в тому, що він надивовижу гармонійно поєднав ті чинники, що промовляють і до розуму, й до серця людини. У цьому особливі чари «Ще не вмерла України і слава, і воля». Розуміння державності України та, співвіднесеної з нею, концепції свободи і волі народу є основоположним для поетичного твору П.Чубинського, що сьогодні є гімном, нашої Батьківщини.

Сьогодні є численні музичні обробки твору, однак автором музики – як національного гімну – став Михайло Вербицький. І хоч відомо декілька варіантів твору, і хоч можливим імпульсом до виникнення твору став поетичний експромт на мотив сербської пісні, а в самому поетичному творі відчутна ремінісценція польського гімну «Єще Полькса не згінела...» – твір залишається таким, що обезсмертив ім'я Павла Чубинського та у довершеній формі явив одвічні поривання українського народу до волі та єдності. Вірш вийшов у світ у той же самий рік, коли з'явився Валуєвський циркуляр – «Про книги, які видаються для народу на малоросійському наріччі». Цей таємний циркуляр був спрямований не лише на знищення української мови, а й українства загалом, української національної ідеї, права народу на власну самобутність. Так на теренах Російської та Австро-Угорської імперії, до складу яких входила тогочасна Україна, в умовах колосальної політичної реакції та переслідувань будь-яких національних рухів пролунав патріотичний заклик Павла Чубинського до своїх співвітчизників: «Наречемся України вірними синами!».

Активність у складі Ради, а також посилення імперського тиску на суспільне життя в Україні та сувора царська заборона вияву будь-яких ознак національного життя спричинили обвинувачення П.Чубинському в антидержавній

діяльності. Головним обвинуваченням, що йому інкримінували при арешті – відвідини у червні 1862 р. (разом із двадцятьма студентами, гімназистами і представниками простолюду) могили Т.Шевченка, а також виголошення над могилою великого поета слова, «співання підбурливих пісень у селах», ширення серед народу в Золотоніському повіті відозв, написаних українською мовою.

У листопаді 1862 р. П. Чубинського заарештували і заслали «в один из уездных городов Архангельской губернии под надзор полиции». Заслання не змінило ставлення українського патріота до життя. На півночі, він був допущений до роботи: на посаді судового слідчого, з жовтня 1863 р. – секретаря Архангельського статистичного комітету. З основною працею Павло Платонович поєднує обов'язки редактора газети «Архангельские губернские ведомости», а з 1864 р. – начальника газетного столу. З вересня він старший чиновник із особливих доручень при губернаторові, а в грудні обраний дійсним членом Архангельського губернського статистичного комітету. Протягом жовтня 1865 - січня 1867 рр. завідує Архангельським наказом громадської опіки. Активну, напружену роботу П.Чубинський поєднує із працею науковою, за що у червні 1866 р. Імператорське російське географічне товариство нагородило його срібною медаллю. За постійну діяльну співпрацю та сприяння товариству любителів природознавства при імператорському Московському університеті 1867 р. він був обраний дійсним членом цього Товариства. Водночас, а також членом-співробітником Імператорського російського географічного товариства. Через два роки вчений став дійсним членом Товариства.

У цей час П.Чубинський працює також членом Комісії з вивчення Печорського

краю. Проникливе вивчення економіки, побуту, народних промислів, торгівлі, етнографії населення Печорського краю та, загалом, усіх корінних народів у кількох губерніях Півночі знайшло відображення у багатьох працях невтомного дослідника, які важко переоцінити.

На засланні Павло Платонович розробляє методологію наукового вивчення економіки, статистики, права, етнографії краю у працях: «Програма звичаєвого

права», «Програма для збирання статистичних даних», «Програма етнографії», «Колонізація мурманського російського берега», що стосувалися дослідження звичаєвого права корінних народів Півночі. Він разом з відомим українським істориком Петром Єфименком, взяв активну участь у підготовці та виданні збірника «Народные юридические обычаи Архангельской губернии».

П.Чубинський публікує також дослідження про весільні обряди, виробництво солі та види хліба в губернії, статистичні дані демографічного характеру в повітових містах і селах Архангельської губернії тощо. Вченого спрямував значні зусилля на організацію відзначення 100-ліття М.Ломоносова. 1869 р. П.Чубинський звітував Імператорському російському географічному товариству про експедиції у басейн Північної Двіни та райони Півночі. Результати наукового пошуку українського вченого отримали високу оцінку Президії товариства, а П. Чубинський отримав дозвіл на проведення етнографічно-статистичних робіт в експедиції у Південно-Західному краї імперії – тобто в Україні.

Повернення 1869 р. на Батьківщину дало змогу Павлу Платоновичу розпочати організаційно-наукові заходи щодо вивчення різноманітних сторін життя українського народу. Окремо слід зауважити, що саме П.Чубинському належить ініціатива та реалізація ідеї щодо розширення і самого завдання експедиції, включення у план роботи вивчення етнографії населення України, а також значного розширення географічного ареалу дослідження. Тому 1869 р., впродовж літньої та зимової експедицій, до первісного плану пошуку економічних, статистичних та етнографічних матеріалів у Київській, Подільській та Волинській губерніях, були долучені матеріали, що стосуються життя народу в Поліссі, Підляшші, Сіднецькій та Гродненській губерніях і Холмській Русі. Варто зважити на те, що до цього перелічені географічні зони ще не піддавали науковому студіюванню. Завдання, маршрут експедиції було оприлюднено в газетах, як і, зрештою, було означено і мету наукового пошуку.

Результатом цих експедицій стали близько чотирьох тисяч записів обрядових пісень, низки обрядів родин, хрестин, весільних та похоронних,

занотовано близько трьохсот казок, вибрано близько тисячі записів ухвал із книг повітових суддів, здійснено письмову фіксацію говірок у понад 60 районах України. Здійснена вченим праця співмірна хіба що з роботою цілої наукової установи. Матеріал, зібраний П.Чубинським у проведених експедиціях, за участю В.Антоновича, І.Новицького, О.Кістяківського, М.Лисенка, Ф.Вовка та багатьох інших дав змогу підготувати до друку уже згадані вище сім томів (у дев'яти книгах) «Праць етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край», що побачили світ у 1872-1879 рр. у Петербурзі за редакцією М.Костомарова та Гільдебранта. Значення цієї масштабної праці полягало в тому, що українська етнографія вийшла на якісно новий рівень, зріс престиж досліджень у цій галузі, а також вона збагатилася новими рубриками: окрім звичних пісень, прислів'їв та приказок, казок, загадок, явлено великий спектр вірувань, у тім числі, зокрема, й загадок, пов'язаних із повір'ями, календар народних звичаїв та обрядів, матеріали про громадсько-звичаєвий комплекс життя української родини й суспільства загалом [6].

Експедиція П.Чубинського здійснила три подорожі з 1869 р. по 1870 р. губерніями Південно-Західного краю; вивчила життя українців у сотнях повітів, не випускаючи з уваги жодної з його сторін.

Загалом 70-ті роки ХІХ ст. стали часом, коли наукова діяльність набула вагомого значення для утвердження українства. Яскравим виявом цього стало заснування з ініціативи української інтелігенції і відкриття 13 лютого 1873 р. в Києві Південно-Західного відділу російського географічного товариства. Його метою стало глибоке і всебічне вивчення України і її народу. Активними працівниками відділу були М.Максимович, Г.Галаган (голова М.Драгоманов, О.Русов, Ф.Вовк, О.Кістяківський, П.Єфименко, П.Чубинський (керуючий справами) та ін. Відділ розробив масштабну програму діяльності, що об'єднала низку видатних науковців і мислителів того часу навколо української національної ідеї.

За працю над семитомними «Трудами етнографическо-статистической экспедиции» та роботу над збірниками за матеріалами експедиції, а також за

якісно новий рівень репрезентації народного життя Імператорське Російське Географічне товариство 1873 р. нагородило П.Чубинського золотою медаллю. 1875 року Павло Платонович був нагороджений золотою медаллю «Міжнародного етнографічного конгресу», який відбувся у Парижі..

Навколо Відділу, П. Чубинського і його колег гуртувалися патріотичні сили. Вони видали немало архівних матеріалів національного спрямування, а також заснували низку бібліотек і музеїв. Діяльність українських патріотів викликала спротив антиукраїнських сил імперії. Діяльність Відділу було визнано імперськими службами як «національний партикуляризм, що є рідним братом партикуляризму політичного». Полтавський поміщик, помічник куратора Київської шкільної округи М.Юзефович написав доноси на П.Житецького, М.Драгоманова, В.Антоновича, П.Чубинського. Створення 1875 р. в Петербурзі спеціальна комісія у складі керівників силових міністерств, міністра освіти і самого Юзефовича запропонувала ліквідувати Південно-Західний відділ Географічного товариства, закрити прихильну до українців газету «Київський Телеграф», заборонити діяльність Київської громади, позбавити М.Драгоманова кафедри в Київському університеті. П.Чубинський змушений був залишити Україну і перебратися до Санкт-Петербурга, де продовжив роботу над опрацюванням матеріалів, зібраних в Україні у 1869-1870 рр. Цій справі вчений віддав останні роки свого коротого життя.

Як визначному етнографові П.Чубинському вдалося вперше здійснити чимало важливих кроків для розбудови етнографії як науки. Насамперед своєю працею він явив необхідність регулярного вивчення української етнографії.

Національна ідея, котру утверджував Павло Чубинський своєю громадянською та науковою діяльністю, прозвучала і в його поетичній спадщині. Визначальний вплив на поета Павла Чубинського зробила творчість Тараса Шевченка. Спочатку друкувався у журналі «Основа», а 1871 р. він видав збірку поезій «Сопілка». Поетичний світогляд Чубинського визначається трьома головними категоріями: слово, правда і слава. Для обох «слава» була втіленням історії та традицій народу. [5, с.18-19]

Чубинський був романтиком за своїм поетичним світовідчуттям. Довгі роки розлуки з рідною Україною породили блискучі зразки ностальгічної лірики. Він підносить категорію «правди» як ідею утвердження права українського народу на власну державність. У поезії «Сон невільника» він оспівує волю, як найціннішу категорію у житті людини. Державницький ідеал Павло Чубинський бачить у давніх традиціях Київської Русі та Козацької держав.

У 1878 р. виявляються перші симптоми важкої хвороби – ураження мозку з напівпаралічем правої частини тіла, що з квітня 1879 р. приковує П.Чубинського до ліжка на майже шість років. 14 січня 1884 р. титана - трударя не стало.

Творча спадщина українського вченого величезна: він визнаний Паризькою і Російською Академіями Наук: нагороджений золотими і срібними медалями цих установ за видання фольклорно-етнографічних праць, що відображають світогляд і духовний світ українців, поляків, білорусів та росіян.

Внесок П.Чубинського в українську науку важко переоцінити. Він заклав джерельну й дослідницьку базу для наступних поколінь дослідників-гуманітаріїв. А слова гімну «Ще не вмерла України і слава, і воля» стали відважним викликом митця Російській імперії, яка намагалася знищити Україну та її народ, кодувати його антинаціональною ідеологією, жорстоко розправляючись із самою згадкою про безсмертя української нації.

Джерела та література

1. Світленко С.І. Народництво в Україні: сучасний погляд на проблему // УІЖ, 1997, №3; Його ж: Народницький рух в Україні 1860-1880-х років: Аналіз джерел архівних фондів Росії: Навч.посібник / Сергій Іванович Світленко, Дніпропетровський державний університет. – Д.: Вид-во Дніпропетровського уні-ту, 1996. 132 с.; Семчишин М. Тисяча років української культури. / Мирослав Семчишин - АТ "Друга рука", МП "Фенікс". -1993р, - 550 с.; Шабельник Г.П.Витоки ідеології революційних народників в Україні (60 - 70-ті роки ХІХ ст.) //Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Г.П. Шабельник; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. — Х., 2005. — 20 с. та ін.
2. Попович М. В. Нарис історії культури України. — К., 1998. — 728 с.
3. Чубинський П. История Бориспольской школы // Основа, 1862. – Ч.5. – С.23.
4. Савченко Ф. Заборона українства. 1876 р. До історії громадських рухів на Україні 1860-1870-х рр... – Х.;К., 1930. – 430 с.

5. Семенюк Г. Науковий, патріотичний і поетичний подвиг Павла Чубинського // Література. Фольклор. Проблеми поетики. Випуск 32.-К., 2009.-С.9-19.
6. «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский Край», снаряженной Императорским Русским географическим обществом. Юго-западный отдел: Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. — К., Т. 1-7, 1872-1878 роки. //Режим електронного доступу: <http://www.arheolog-sk.ru/?p=4262>.
7. Івановська О. Концептуальні засади наукової діяльності Павла Чубинського // Література. Фольклор. Проблеми поетики. Випуск 32. - К., 2009.- С.19-27.

Світлана Карпенко

Епохальна роль досліджень українських народних казок П. Чубинським: проблематика класифікацій

Порушується питання проблематики класифікації жанру казки. Розглянуто жанровий поділ українських народних казок, здійснений попередниками, звернуто увагу на подібність та відмінність класифікацій. Висунуто власну класифікацію та прокоментовано причини поділу казок за метою висловлювання.

Ключові слова: казкознавство, українська народна казка, класифікація, жанр, функція.

This article deals with the problematics of the tale genre classification. The genre division of Ukrainian folk tales, made by the predecessors, has been considered and the similarities and differences of classifications have been pointed out. Our own classification has been put forward and the reasons of folk tale division based on the statement intention have been commented.

Key words: folk tale studying, ukrainian folk tale, classification, genre, function.

З іменем Павла Чубинського, українського поета та етнографа, пов'язано чимало наукових досліджень. Говорити про фольклорні жанри і не згадати щирого уболівальника за долю української народної творчості було б не коректно,